

UNGVÁRY RUDOLF

Könyörtelen

*„Az ember hiába megy haza, hiába az a szülőföldem,
nem megy haza és nem a szülőföldjére megy haza.”*

Iancu Laura

Az anyai anyanyelv

A szüleim egymással németül beszéltek. Mi, gyerekek, apámmal és magyar környezetünk tagjaival magyarul beszélünk.

Az a német nyelv azonban, melyet használtunk, egyáltalán nem volt olyan természetes nyelv, mint amelyen a született németek, svájciak, osztrákok vagy a világba korábban szétszóródott népi németek beszéltek. Az a német nyelv, melyet mi beszélünk, és amelyet a nem németek általában megtanulnak, az ún. írott vagy irodalmi német volt. Ezt minden nyelvjárást beszélő német is megtanulja, ha iskolába jár. Néha jól-rosszul vagy erős akcentussal.

Anyám anyanyelve a Jura-vidéki svájci német nyelvjárás volt. Azon belüli is a solothurni. A német nyelvnek ezt a nyelvjárását Svájcban kívül még Németország délnyugati csücskében és a franciaországi Elzászban beszélnek. Svájcban „Schwitzerdütsch”, Svájcban kívül többnyire alemann a neve, nevezik még „parasztos németnek” („Puredütsch”) is. Számos helyi nyelvjárásra bomlik. Az anyanyelvét az ember nem választhatja. Az írott német nyelvet ellenben választani szokták. Csak egy esetben nincs választás: ha pont ez az írott német nyelv lesz az ember anyanyelve. Velem az történt.

Svájci anyám Budapesten, ahová magyar férjét követve költözött, senkivel sem beszélhette volna a német anyanyelvét, a nyelvjárását. Pedig akkoriban, a háború előtti harmincas években még viszonylag sok német, osztrák meg sváb élt Budapesten, és a magyarok közül is nagyon sokan tudtak németül; Óbudán – Alt-Ofenban – a lakosok egy része még német volt. A rokonságomban mindenki beszélt jól vagy rosszul németül. De sem az a német, melyet az itt élő németek, sem az a német, melyet a birodalmi németek beszéltek, nem anyám anyanyelve volt.

A nem német, tanuljon meg mégoly tökéletesen az iskolában németül, a svájci németből első hallásra egy kukkot sem ért. Akárhány németországi nyelvjárásból se, mint a felső-bajor vagy frank. A svájci német nyelvjárást én se beszélem, de – elsősorban a Jura-vidéki, solothurni változatát – elég jól megértem még most is. Ennek egyszerű oka van: anyámat nagyon sokszor halottam anyanyelvén is beszélni. Amint ugyanis fölismerte valakiben a földijét, átváltott a nyelvjárásra. A külföldre szakadt svájciak valahogy nagyon hamar megtalálják egymást. Az ilyen találkozások alkalmával mindegyik résztvevőben reflexszerű átalakulás játszódik le. Ha akartak volna, se tehettek volna ellene semmit. Mintha valamiféle nyomás alól szabadulnának föl, olyan önfeléd hirtelenséggel kezdik használni egymás között az anyanyelvüket. Ebből nemcsak azt érezhettem gyerekkoromban, hogy a svájciak roppant beszédes kedvű emberek, hanem azt is, hogy mennyire fontos anyámnak a születése révén öröklött, kora gyerekkorában elsajátított nyelve. Olyan nyelv volt ez a számomra – hiába beszélt velem csak németül –, mely csengésének minden meghittsége ellenére

kezdettől fogva elérhetetlen volt, hiszen nem ezen a nyelven beszélt velem gyerekkoromban.

Anyám megmaradt svájcinak, ez az érzés meghatározta az énjét, és anyanyelvét töretlen épségben őrizte meg élete utolsó pillanatáig. Magyar kiejtésében mindvégig erősen érezni lehetett a németes akcentust. De ez mégsem olyan kiejtés volt, melyen magyarországi svábok beszéltek magyarul. Én meg még hosszú évekig, amíg a magyar művelődésem ezt nem gyengítette meg (noha megszüntetni soha nem tudta teljesen), ugyancsak svájci németnek is éreztem magam.

Az írott német nyelvet a német svájciak többnyire csak iskolás korukban sajátítják el. Az iskolában ezen az irodalmi nyelven folyik az oktatás, melyet minden svájci, így anyám is félreismerhetetlenül svájcias dallammal képes csak megtanulni. Kevés a kivétel. Például azok, akik svájciaként hihetetlen erőfeszítéssel, artikulációs önképzéssel meg tudják oldani, hogy német nyelvű színészként is érvényesülni tudjanak Svájc határain kívül, Németországban.

A német nyelvű svájciak etnikailag ugyan németnek tartják magukat, különösen, ami a francia és az olasz svájciakhoz fűződő viszonyukat illeti. Hivatalos okmányokban is a németet adják meg anyanyelvként. Ha azonban a külföldiekkel, különösen pedig németekkel kerülnek szembe, rögtön svájciak és nem németek. Nem egy esetben azonban szenvednek amiatt, hogy nem a német „Hochdeutschnak” megfelelő kiejtéssel beszélnek németül, és – különösen, ha irodalmi igénnyel kell fogalmazniuk – mondataikban helvétizmusok érhetők tetten. Az enyéimben is, és sokáig nem is tudtam róla, hogy mennyire. A nemtudás is jó valamire. Megakadályozza a fájdalmat.

Anyámnak se jutott volna soha eszébe azt mondani, hogy ő német. Miközben egy általánosabb, kulturális szinten – akárcsak a többi német anyanyelvű svájci – nagyon is német volt, noha nem „birodalmi”. Gyerekkoromban állandóan a hazájáról mesélt nekünk. Ezeket a történeteket áthatotta a honvágy és valami mélyről jövő megbecsülés Svájc iránt. Nemcsak ő volt ezzel így. Valamennyi Magyarországon élő svájci ismerősünket jellemezte, és ránk, a gyerekeire is áthagyományozódott. Ez a svájci érzet a szülőföld iránt mélyről jövő, de egyszerű, minden különösebb önámítás nélküli hazaszeretet. Teljesen különbözik a Magyarországon hazaszeretetnek tartott érzelmektől, noha az utóbbiak is a hazaszeretet fajtái. Ezekkel a magyar érzelmekkel a túlfűtöttségük miatt semmit se tudok kezdeni. Az én svájci érzelmeim anyai gyökérűek, a magyaromé szép-irodalmi. Megtanultam az irodalomból. Például Arany „Vásárban” című verséből, ahogy Pesten megpillantva egy „gyékényes, abroncsos alföldi szekérről” ír. Pedig hát mi köze egy ilyen szekérnek hozzám... Meg, hogy „Isten maga telke”! Gyönyörű – de pont és csak Magyarország lenne az? A vágyat azonban nagyon megértettem: „*talán most e nagy mezei jószág! Áldást hoz az egyszer: szép Magyarország*”. Egyszer biztosan. Amikor teljesen nyugat leszünk. Mert Kelet Nyugaton fekszik – vagy sehol.

Egyformán akarom érezni a bennem még létező svájci német érzelmem mellett a magyarét – és ez egy nagyon szakadékos állapot. Az a magyar haza, amely az enyéim, ma már a világitó magasságban van. A svájci nemhaza pedig a mélyben. És hiába csak pisláncol ott! Észrevehetetlenül állandóan jelez, akár sötét éjszakában egy végtelen távoli otthon szobájának ablaka mögött az égő gyertya apró fénypontja.

Anyám anyanyelvét, a svájci németet azért nem beszéltem, mert anyám nem akarta. Ő döntött úgy, hogy nem az igazán bensőséges anyanyelvén fog velünk, a két gyermekével beszélni. Mert a svájci némettel mi külföldön semmire sem megyünk.

Csak az írott német nyelven beszélgethetünk más németekkel. A férjével meg a magyar rokonságával eleve csak az írott, irodalmi németet használhatta.

Anyanyelvének meghittségről anyám tudatosan lemondott. Az ő alemann nyelvének nincs se általánosan elterjedt írásbelisége, se irodalma. Ami van, nagyon be van zárva önmagába, sokkal jobban, mint a magyar. Nem tudom, hogy kezdetben mennyire volt ez neki nehéz? És később svájci rokonaim is lebeszéltek arról, hogy megtanuljam az anyanyelvüket. Feleslegesnek tartották, úgy is megfeleltem nekik.

Svájci barátnői, akiket Budapesten megismert, és akik ugyancsak a magyar férjük révén költöztek Magyarországra, a könnyebb megoldást választották. Fontosabb volt, hogy gyermekeikkel a családiasnak érzett anyanyelvükön érintkezzenek. Ezekben a magyarországi félsvájci családokban, ahol a nyelvjárást használták, a gyerekek mind elvesztették felnőtt korukra az anyai nyelvüket. A testvérem és én viszont megőriztük. Az írott német nyelvnek a svájcias kiejtését viszont mindketten átvettük anyánktól, még ha lényegesen gyengített formában is.

Kisgyerekkorban talán németesebb vagy svájciasabb dallammal, kiejtéssel beszélünk németül; később, felnőtt korunkra eluralkodtak a magyaros á és é betűk. De ha manapság nagyon összeszedem magam, és szépen akarok németül beszélni vagy felolvasni, nem tudok másképp, mint nagyon svájciasan ejteni az írott német szavakat. Csak így sikerül úgy-ahogy megszabadulnom magyaros akcentusomtól.

Később, húszévesen nekiveselkedtem a módszeres német nyelvtannak. Ez már nem tehetné jóvá, hogy elérhetetlen távolságba került tőlem az a német anyanyelv, melyet csak a teljes, eredeti nyelvi világban élve sajátít el felnőtt korára az ember (észre se véve ezt a kegyelmi állapotot), vagy hosszabb iskolai tanulmányok adományaként. Csak szülői ajándék lett az anyanyelvi örökség, és az is egyoldalú, mert csak az egyikről. Egy konyhanyelv. Érzelmileg megosztva, anyámhoz sokkal nagyobb erővel kötve, mint apámhoz. Ez lehetett volna akár végzetes is. Nem tudom, mennyi múltott ebben rajtam, a természetemen.

És miközben érzékelem és észlelem anyai nyelvem hihetetlenül meghitt, szeretett szépségeit, magamban, a lelkem tudatos felszínén nem vagyok igazán a birtokosa. Csak a hiányt, a közvetlen és természetes hozzáférés ájulttá tevő tehetetlenségét fogom fel, hogy hiába ismeretem föl, hiába fonódnak szavai köré érzelmeim hullámai, nem tudok belőlük szinte semmit sem a felszínre hozni; örökre a mélyben maradnak, és csak ott élhetem át létezésüket. Illetve azt fogom föl, hogy csak egy nagyon egyszerű, szinte kora gyermekkori állapota áll maradéktalan közvetlenséggel az értelmem rendelkezésére, és ha akarnám, ebbe akár bele is pusztíthatnám magam. Az édesen maradó nyál a számban megmentett ettől. Ez a fájdalom és megmenekülés is valami kegyelmi érték. És hogy a meg nem tanulás hibája bennem és miattam van, és az egész elviselhetlenebb is lehetne (ha engedném), arról az árulkodik, hogy a magyarban is alig vagyok nyelvilag különb, legfeljebb egy nagyságrenddel ma már jobb. Mert azt is valahogy megtanultam. A pokol is lehetne ez, ha nem egy megértési vágy keletkezett volna belőle. Hogy mennyire jóvátehetetlenül tűrhetetlen ez, és hogy miért.

Ahogy idősebb lettem, egyre többet megtudtam arról, ami addig olyan egyszerű volt. Először a svájci mivoltom vesztette el természetességét. Túl hosszú idő telt el 1947 után anélkül, hogy a rokonaimhoz utazhattunk volna. A magyarországi svájci kolónia összejövetelei nem helyettesíthették az országgal fenntartott érzéki kapcsolatot. Ahogy a német iskolába járás hiányát se tehetné jóvá, hogy anyám mind engem, mind a testvéreimet, miközben ült a lábítós Pfaff varrógépe előtt és dolgozott, maga

mellé ültetett, és megtanított engem is, meg a testvéreimet a német helyesírásra. Úgy, ahogy, és felnőtt egyetemista korunkban kellett hozzá még sokat tanulni.

Hiába adott erőt a kommunista világ iránti belső gyűlöletemben, hogy nekem van egy másik világom is, ahonnan anyám való, és ahol rokonaim is élnek, ennek a másik világnak a valóságos eltörpült annak a Magyarországnak a realitása mellett, melyben felnőtté válásom élményeit megszereztem. Végleg talán az tett magyarrá is, hogy a forradalom idején nemcsak a szabadság itteni reményét éltem át, hanem az is, ahogy a közvetlen közelemben pusztá gyűlöletből agyonverték embereket, később, a megtorlás idején pedig az, ahogy a kihallgatások közben meg a cellákban engem vertek meg a rabtársaimat.

Ráadásul kamasz koromban megismertem azt az igazságtalanság okozta kínzó érzést, amiért annyira csak a szomszéd nemzetek javára gondolva húzták meg a határokat az első világháború után. Ami miatt az ország határain kívül rekedt a magyarok egy része. Annál fájdalmasabb volt ez az érzés, minél inkább felismertem, hogyan veszíttem el én a környezetem hatására egykori svájcinémet voltomat. Ebből világossá vált számomra, hogy nincs erő, amely az asszimilációt megakadályozhatja, mert ez csak egy olyan világban volna elkerülhető, mint a svájci, és a saját sorsom volt a bizonyíték rá, hogy egy ilyen világ itt lehetetlen.

A hasonlóság mint ellentét

Irodalmi színvonalon nem tudok németül fogalmazni, mondataim szerkezete sem mindig igazán németes. Egy magyar nem veszi észre, de a művelt német elég hamar. Egy moldvai magyar lehet így a maga magyarjával, mivel nem járhatott magyar iskolába. Amikor többet megtudtam róluk, mély vonzalom ébredt bennem irányukban.

Amikor megszülettek a gyermekeim, a *Rezeda* című könyvecskéből megtanultam a moldvai magyar dalokat énekelni nekik. A füzetnyi könyvben 96 csángó népdal található, az ötvenes évek elején jelent meg. A dalokból áradt a hitelesség, a bennük rögzült érzelmek mélysége. Még sokáig énekeltem őket, később evezés közben is, amikor már évtizedek teltek el a gyerekeim születése óta. De elmenni Moldvába nem merek. Taszít a különbség, amely az ottani települések kelet-európai sivársága és ezeknek a daloknak a lelki mélysége és gazdagsága között feszül. Elég volt hallanom másoktól, milyen az a vidék, és látni a képeket. Már Erdélyben is szenvedek attól a kulturális haldoklástól, mely lassan, de végzetesen árad mindenből, ami még ott magyar. Egy romának ugyanez bizonyára maga a lassú, diadalmas felvirágzás. Ahogy 1918-ig egy magyarnak az, hogy „*városaink szépen magyarosodnak*” – a Tolnai világlexikona szerint.

Egy német bármilyen helyzetben meg tud szólítani egy svájci németet, mert a svájci a nem alemann németre is rögtön kinyílik. Ha egy villanásnyira moldvai magyarral találkoztam, nem nyílt meg a magyaromra. Mit nem adtam volna érte. Eltartott egy ideig, míg megértettem, hogy velem nem is fognak. Hiába volt két anyanyelvem, hiába tudtam ezekben a nyelvekben együtt és egyszerre létezni. Mintha nekik nem a magyarországi magyarokénak vagy a németországi németeknek megfelelő érzeteik lettek volna a nyelvükkel. Nekik a magyarjuk csak a beszéd eszköze lehetett, akárcsak a népvándorlás népeinek, melyről nem volt nehéz lemondani egy másik érdekében, és ezáltal eltűnni az egyik formából egy másikba. Azonosságuk tudata nem nyelvi természetű volt, hanem hogy katolikus a hitük.

Ezért hiába szóltam hozzájuk magyarul, ez nekik akár román is lehetett. Pusztaszó. A nyelvhasználatom módjáról, ahogy kifejezem magam, nem is beszélve. Ezt talán csak a külső megjelenésem, a viselkedésem oldhatta volna fel. Ha egészen egyszerű, az ösztönemberre jellemző szakadozott, lassú beszédmód, testtartás, a mozgásoknak valami nagyon visszafogott módja, mondhatni, valamiféle parasztság jellemzett volna. Ettől én fényényvi távolságban léteztem.

Még azokkal se jutottam soha zöld ágra, akik valamilyen módon a moldvai magyar kultúrához kapcsolódtak. A hatvanas években, amikor valami sajátos ösztönnel magamtól felfedeztem a létezését, laikusként nem volt könnyen hozzáférhető az amúgy is még kevés, korszerű moldvai magyar szakirodalom. Első próbálkozásra Domokos Pál Péter még 1930-ban kiadott könyve került a kezembe, aki a *Rezedát* is szerkesztette. A *Moldvai magyarság* című könyvét elolvasva semmit se értettem. Hiányzott minden racionális levezetés, a hogyan kerültek oda, mennyien vannak, hogyan szóródnak földrajzilag, mi a szociális helyzetük? Csak a mély és teljesen másfajta érzelmi megbántottságot fogtam fel, amely miatt a szöveg teljesen ágas-bogas kacskaringósságúvá vált, és nem mondott nekem semmit. Idővel más forrásokból úgy kellett kibányásznom a félelmetesen kiábrándító tényeket. Hogy valójában már alig vannak. Hogy valójában mekkora is a történelmi veszteség. Hiszen a 15. század végén még a moldvai népeség közel felét alkothatták. És ezen, csak ezen keresztül ismertem rá saját történelmi koromra. A felvilágosodás leple alatt zajló rejtett, alattomos kulturális kényszerasszimilátás kíméletlenségére és feltartóztathatatlanságára.

Mivel valamit halottam a moldvai Szabófalván élő csángó költőről, Lakatos Demeterről, a pártállami idők mélyén, 1965-ben vettem egy mély lélegzetet, és felkerestem Domokos Pál Pétert. Kaptam tőle több tucat Lakatos Demeter verset abban az egész varázslatos, archaikusan sziszegő nyelvjárásban írva, melyet az Árpád-korban még mindenki beszélt. Amiért ma „úrság” helyett „országot” mondunk. De Domokossal nem tudtam úgy beszélgetni, ahogy szerettem volna. Elég volt olyan szavakat használnom, mint kényszerasszimiláció, százalékos eloszlás, kommunisták – a levegő mintha megfagyott volna. Nagy darab, barátságos, erős érzelmi világról árulkodó embernek látszott, én meg úgy éreztem utólag, amikor elfele támolyogtam tőle, mint akinek itt semmi keresnivalója. Pedig a legnagyobbra becsültem, ahogy egy szekérre rakott hanglemezfelvevővel a harmincas években végigjárta azokat a falvakat Moldvában. És megmentette azokat a dalokat.

Meg azok a versek! Melyeket tőle kaptam. *„Myha maszt isz látnám, mind folynak / Künűji... / Mondto nekem, én nem tudtom / Mosztonig, / Elig maszt az ű tüze hogy / Belím íg. / Nem felejtem el szoho zen / Apómot, / Kisike dét voltam, nekem / Mit mondott: / Ott vagyand a miük országunk, / Tudd meg jól, / Ott, hul a nop minden öszte / Leszentül...”*

„Míntha most is látnám, mint folynak / Könnyei... / Mondta nekem, én nem tudtam / Mostanig, / Elég most az ő tüze, hogy / Belém ég. / Nem felejtem el sohasem / Apómat, / Kicsike ded voltam, nekem / Mit mondott: / Ott vagyand a mi országunk, / Tudd meg jól, / Ott, hol a nap minden este / Leszend(er)ül...”

Szinte belehaltam.

Összeállítottam egy válogatást. Mert azt hittem, ezek a versek gyönyörű gyúanyagok másoknak, akik a Vigília című katolikus folyóiratot akkoriban olvasták, és ahova én havonta epés hangvétellű filmkritikákat írtam a pártállamban akkor látható, túlnyomórészt vacak és hazug filmekről. Odaadtam Rónay Györgynek, a lap főszerkesztőjének. Úgy adta vissza, akár egy rosszul címzett levelet. Hogy ez nem irodalom. Nem akartam

hinni a fülemnek. És ott találtam magam Domokos Pál Péter és Rónay György között egy szakadékban. Azt se tudtam, fiú vagy lány vagyok-e, nem hogy magyar. Mi közöm van nekem ezekhez az emberekhez? Bármelyikükhöz, bármelyik oldalon.

Eltelt néhány év, amíg rájöttem, hogy nekem pont ez jutott.

Mintha átéltem volna, milyen zsidó tudattal élni nem zsidó környezetben.

Próbáltam pedig szót érteni, legalább azokkal, akik idővel felfedezték a széki meg a moldvai népzene és a táncokat. Táncolni nagyon szeretek. Rock 'n rollra ugyanúgy, ahogy a régi, még erőteljes és gazdag ritmusú magyar paraszti táncos zenére. Nekem a kettő vonzásában, érzéki csábításában nincs érdemi különbség. De ha kérdeztem valamit azoktól, akik ezeket a zenéket játszották, újra csak a tiszta félreértés kerekedett. Valami nem működött. Nem ugyanaz volt a malom, amely a poklainkban zokog. Pedig népdalban a délszláv mellett a moldvaiak lassan teljesen elvesző, csak mestersegesen fenntartott dalait szeretem a legjobban. Miközben számomra politikailag is csak a nyugati világ létezett. Az, ahol *a nap leszenderül*...

Egyszer meghallgattam élőben egy beszélgetést Iancu Laurával. Tudtam, mit fedezett fel: a moldvai magyar nyelv szófordulataiban rejlő ma középkoriasnak tűnő költői szépséget. Mint *Imá a csúfja kifogyott* (A nehezen túl vagyok); *Fel van szentelve tisztaságból* (Szüzességi fogadalmat tett); *Van szenvedője* (Súlyos bajjal küszködik). Csak azt akartam egy online előadása után a beszélgető hasábon megkérdezni, hogy mennyien lehetnek, akik az ilyen nyelvet használják, és milyen korosztály. Hiszen ő gyűjtötte össze ezeket a természetes voltukban csodálatosan csengő beszédfordulatokat, valamit csak tud erről. Óvatlan voltam. Úgy kérdeztem, hogy „*hányan lehetnek, akik így beszélnek?*” Az egyik online látogató szikár válaszából egy pillanat alatt felfogtam, megint valami végzeteset követtem el. Gyors volt a visszaírt válasz, „Ungváry úr” kezdettel, kérdésemet teljesen másként értelmezve. Mintha azt akartam volna vele sugalmazni, hogy a moldvai magyarok vagy már nincsenek is, vagy elhanyagolhatók, olyan kevesen vannak.

Pedig csak azt szerettem volna tudni, hogy a kifejezetten *így* beszélők mennyien vannak? Tánczos Vilmos munkásságából tudtam én már rég, nagyjából hányan beszélnek Moldvában a magyart. Ez a 62 ezer lélek az északkeleti moldvai régió lakosságának alig 2 százaléka. És engem az érdekelt volna, hogy még hányan lehetnek ezen belül azok, akikről Iancu Laura a példaként bemutatott nyelvi fordulatokat még hallhatja. És nem azért, mert szeretném lebecsülni őket, hanem azért, hogy szemébe nézzek a valóságnak. Hogy képes legyek a reményre, mégha az igazság minden reménytől meg is foszt. Pedig amikor meghallgattam a beszélgetést, megfogadtam, hogy nekem nem szabad megszólalnom. Már a hangomból kiérzik az ítélkezőt, akiket vesztesre ítélték. Se magamon, se rajtuk nem tudok segíteni.

Most már végleg tudom, hogy ez a sorsom, de arra sokkal nehezebb, ha nem lehetetlen a válasz, hogy akkor tulajdonképpen mi fog meg engem ezekben a dalokban, versekben, táncokban, mindebben?

Az anyanyelv sorvadása

Saját lassú nyelvi sorvadásomat felnőtt koromra tudomásul kellett vennem. Kétségbe ejt, hogy nem tudok németül megkülönböztethetetlenül beolvadni a többi német közé. Olyan, mintha elevenen saját lényem egy részének a halálát élném meg. Mintha mondjuk a karom elhalt volna, de nem válik re rólam, hanem üszkösen, oszladozva a

halálom napjáig tapad hozzám. Ma is mély gyász fog el miatta. Alig hiszem, hogy lehet valamivel úgy megbántani, mintha valaki németül a szemembe mondja, hogy németül törten beszélek – noha tudom, hogy azon a szinten, amelyen én szeretnék németül megnyilvánulni, ez igaz. Mintha megölnének – anélkül, hogy meg kell hozzá halnom. És ennek könyörtelensége aligha különbözik attól, amikor egy erdélyi magyar azt hallja, hogy ő román. A kettő között nincs átjárás.

Semmit sem változtat, hogy magyar fülnek többnyire tökéletesen németül hangzik, ahogy beszélek. Ahogy az se segít egy moldvai magyaron, hogy tökéletesen beszél magyarul. És előbb-utóbb a ma zajló rejtett beolvasztási kényszerek hatása következtében a minden határokon túli magyaron se fog segíteni. Talán éppen ezért az első pillanatokban nagy megdöbbenést, aztán valamiféle jóleső lelki élményt okozott, amikor első gyerekünk megszületésekor nem találtam magyar szavakat a csecsemőim iránti érzelmeim kifejezésére. Nem tudtam magyarul becézgetni a gyerekeimet. Hiába ismertem meg – később, felnőttként, az olvasmányaimból – magyarul a becézés szavait: csecsemővel és kisgyerekekkel szemben érzelmileg használhatatlanok maradtak számomra. Csak azokra a szavakra akadtam, melyeket anyám használt. Ezek a szavak nem az írott, hanem a svájci német dialektus szavai voltak: a *mys Schmuggibutzi*, a *chlyns*, *fyns schützeli*, az *oh du härzig s bäbili* és hasonlók. Ma, három gyermek apjaként se nagyon tudok igazán magyarul meghittén babusgatni, holott a gyerekeimmel már kiskorukban magyarul beszéltem. A testvérem hősiesebb volt, ő németül beszélt a gyerekeivel, de az utóbbiak már nagyon magyarosan ejtik a német szavakat, holott érzelmileg valahogy talán még az anyanyelvüknek érezhetik ezt a nyelvüket is.

Mivel én ebbe az írott nyelvbe anyanyelvemként nőttem bele, a német kultúrához fűződő viszonyom akkor is anyanyelvi kultúrához fűződő viszony maradt, amikor a magyarországi nyelvi asszimiláció következtében felnőtt koromra már kiejtésben nem kifogástalanul anyanyelvi szinten beszéltem ezt a német nyelvet.

Noha hamar kialakult bennem, hogy magyar (is) vagyok, hosszú ideig volt még valami egészen általános, meghatározatlan német azonosságtudatom. Ez az azonosságom azonban pusztán gondolatokhoz és fogalmakhoz kötött. Nem igazán etnikai tudat volt, még kevésbé kötődött államhoz, a svájcit valamiképpen kivéve. Még gyerekkoromban sem éreztem, hogy én etnikailag lennék azonos a németekkel, éljenek valamelyik német államban vagy akár Magyarországon nemzetiségként. Mégis mély, valamiféleképp kitüntetett együttérzést tapasztalok irányukban, függetlenül attól, hogy svájciak-e vagy sem.

Nagyon ritkán előfordul, hogy találkozom olyan németországi némettel, akiknek nyelvében valamilyen véletlen következtében semmiféle helyi nyelvjárás vagy akcentus nyoma nem fedezhető fel. Ritkán, de előfordult, hogy valaki teljesen az „írott német nyelven” beszélt. Ilyenkor furcsa, soha nem tapasztalt, teljesen valóságos érzés fog el: mintha a „földimre”, a „hazám fiára” akadtam volna, holott ez lehetetlen. Hasonlót tapasztaltam egyszer Erdélyben járva. Brassóban halottam helybeli szászokat beszélni. Ők már teljesen elvesztették az archaikus német nyelvjárásukat, az szinte tisztán az írott németet beszélték. Majdnem olyan volt, mintha németül tökéletesen beszélő magyarok lettek volna. Azaz mint én. Ott, kulturális halálra ítéltén.

Valami bennem is arra lett ítélté.

A megőrizhetetlen anyanyelv

Egy ponton mindenki eljut odáig, hogy beszélni nincs miről. Pontosabban, hogy a lényeg nem elbeszélhető. Mert a lényeg szavai hazátlanabbak a szónál. Itt tartok a már nem létező német anyanyelvemmel. Lehet, hogy egy moldvai magyar is itt tart, ha megkérdezik tőle. Mégse kezdhették velem semmit. Másként hallgat.

Maradna Isten. De hogy lehetne szóra bírni azt, akinek a természete, hogy hallgat. Az én szememben az eszetlen pogányság lenne még csak a vágya is annak, hogy ilyet akarjak. Istennek hallgatnia kell, mert ami nem megismerhető, az nyelvileg kifejezhetetlen. A filozófusok meg a szakemberek ilyenkor riadót fújnak, és belemenekülnek az eszmefuttatásba. Ezt nem; inkább maradok. Nem tudom megoldani a fikciós szép irodalomban sem, mely egyedül szépirodalomnak számít.

Tört németiségem legfontosabb oka bizonyára az, hogy németül rendkívül szűk környezetben beszélhettem. Talán az is, hogy nem mindkét szülőm volt német. Ennek azonban önmagában még nem feltétlenül kellett volna német anyanyelvem elvesztéséhez vezetnie. Anyanyelvet mondok, mert nem magának a nyelvnek az elvesztéséről van szó – az megmaradt, németül mindig fogok tudni beszélni. Első anyanyelvem sorvadása fájdalmas lelki hiányérzettel jár, nem kárpótol, hogy van helyette más. Nekem két anyanyelv kellene. Ebbe születtem bele, ez számomra a természetes. Feltételezem, hogy ha német iskolába járok, mindkét nyelvemet anyanyelvként őrizhettem volna meg. A német iskolára azonban Magyarországon – és úgy általában Közép- és Kelet-Európában 1945 után – semmiféle lehetőség nem nyílt. Egyszerűen azért, mert – talán néhány erdélyi szász települést kivéve – a németek német iskoláit, együtt az itt élt németekkel, megsemmisítették Európának ezen a vidékén, és a pártállam idején nem volt német iskola, gimnázium.

Nemcsak azért megsemmisültek meg a német iskolák, mert több millió németnek el kellett menekülnie, s akik nem menekültek, azok nagy részét kitelepítették. Az iskolák azért megsemmisültek meg szinte teljesen, azért nem került rá sor, hogy megint létrehozzák őket, mert azok a németek, akik maradtak, közösségként nem vállalhatták nyíltan a németiségüket. Semmiféle kollektív joguk nem maradt, és ezért előbb-utóbb lemondtak azokról a jogaikról, melyekkel csak közösségben lehetett volna élni. Így szentesült egy nemzetállamban, hogy adott esetben nekik nincs joguk saját oktatási rendszerre. A felvilágosodott európai kultúra legnagyobb dicsőségére, mely süket és vak a kulturális ki-rekesztésre, mert csak az állampolgári, gazdasági és szociális jogokra van füle. A német iskoláknak azért kellett megsemmisülniük, mert németek voltak.

A németek üldöztetése, kitelepítése és a nemzetiségi jogaik megvonása primitív, sovíniszta bosszúállás volt: se több, se kevesebb. A háborúért, melyet a Harmadik Birodalom kirobbantott. Holott egyetlen állam sem azonos a néppel, mely benne él. A háború után a joggal győztesek szavakban ugyan elismerték a fokozatos felelősség megállapításának elvét, de a kollektív jogok hiánya következtében a valóságban a kollektív felelősségre vonás érvényesült. A háborút követően a kommunista pártok uralta világban ez még embertelenebbé aljasult. A még megmaradt népi németek nemcsak politikai értelemben váltak másodrendűvé, hanem mint németek is.

A végzetes az volt, hogy ezt valamiféleképpen maguk a németek is tudomásul vették, akik Magyarországon és a szomszéd államokban a háborút túléltek, és ott maradtak. Mivel senki sem él szívesen a másodrendűség lelkiállapotban, német mivoltuk tudatától a lehető leggyorsabban igyekeztek megszabadulni. Ennek jele volt, hogy

viszonylag gyorsan és nagy tömegben veszítették el az anyanyelvüket. Az asszimiláció elől csak menekülni lehetett volna, vissza Németországba. A menekülésnek ez az útja a háború után hosszú időre bezárult. Azok a németek, akik Kelet-Európában visszamaradtak, ekkor jöttek rá, milyen szerencsétlenség érte őket azzal, hogy megszünték a kitelepítést.

A nemzeti másodrendűség érzése vagy állapota azért lehetett annyira halálos, mert gyakorlatilag sohasem kerülhetett a felszínre, sohasem lehetett róla beszélni. Ennek azonban nemcsak az volt a következménye, hogy elfojtották a sérelmeiket, hanem az is, hogy elfojtották a felelősségtudatukat: a kollektív etnikai megtorlás kapóra jött, hogy – ha volt – ki-ki szögre akassza felelősségét saját német nacionalizmusa, rasszizmusa és – ha voltak – ezzel összefüggő tényleges tettei miatt. Nem azt vették tudomásul, hogy a nacionalizmus és a rasszizmus bűn, hanem azt, hogy hiba és hátrány, ha magukat németnek tartják.

Egy svájci német általában nem sok közösséget érez a németiséggel; számára az én félsvájci, az irodalmi anya-nyelv által sugallt érzékenységem német dolgok iránt szinte átélhetetlen. Ha mélyen áthatja a felvilágosodás, akár rasszistát fedez föl bennem. Ahogy az be is következett. Pedig csak elviselhetetlennek tartom a nemzetállamot, mely végső soron az oka, hogy nem maradhattam maradéktalanul kettős anyanyelvű.

Közép- és Kelet-Európában sok német lépett be a Volksbundba, a népi németek politikai szervezetébe, amely teljesen nemzetiszocialista irányítás alatt állt. A magyarokkal is történt hasonló: a romániai, szlovákiai és jugoszláviai magyarok sírtak örömmükben, amikor Észak-Erdélybe, Dél-Szlovákiába, Kárpátaljára és a Délvidékre bevonult a magyar hadsereg, mely teljesen a Horthy Magyarországnak irányítása alatt állt. És az akkori Magyarország politikai rendszere a maga zsidótörvényeivel rejtett pokol volt nagyon sok magyarnak, akit zsidónak nyilvánítottak. Elfogadhatatlan, netán bűn, hogy egy magyar örül annak, hogy újra Magyarországhoz tartozik? Egy ilyen államhoz? A visszacsatolt területek magyarjainak ez a felszabadító élmény – kezdetben biztos – elhalványította, hogy politikailag milyen ez az ország. Mert nem mind egyikük volt fasiszta. Németként miért elsősorban a fasiszta meggyőződés, és nem a német érzelem bizonyítéka, hogy valaki belépett a Volksbundba?

A Volksbundba belépő sváb parasztok, szász iparosok egy része feltehetően rokonszenvezett a korabeli nemzetiszocialista eszmékkel. A szomszéd államokban élő magyarok egy része szintén rokonszenvezhetett a korabeli Magyarország politikai rendszerével. De ha nem lettek volna németek, nem tudtak volna belépni a Volksbundba, és ha nem lettek volna magyarok, nem sokat jelentett volna nekik, hogy magyar lakta területeket újra Magyarországhoz csatoltak.

Azaz van egy szükséges feltétele annak, hogy valaki német szervezetbe, netán német hadseregbe lépjen, és annak is, hogy örül szülőföldje visszacsatolásának Magyarországhoz: ehhez németnek, illetve magyarnak kell lenni. Vannak ezen kívül még elégséges feltételei is. Adott esetben az, hogy valaki politikailag kisebb vagy nagyobb mértékben fájldözöklket tart. Két teljesen különböző dologról van szó: a nemzeti érzésről és a politikai felfogásról. Semmi közük egymáshoz. Németnek, magyarnak, románnak lenni mindenki nemcsak tud, hanem valamiféleképpen érzelmileg, kulturálisan az. Legyen akár magyarországi sváb vagy felvidéki és erdélyi szász. A helyes politikázás képességét viszont nem készen kapja az ember; ez nem olyan adomány, mely az anyanyelvvvel és annak bensővé váló kultúrájával együtt alakul ki, hanem

meg kell tanulni. A tanulás útjába sok minden állhat. Többek között a kellő műveltség, a tájékozottság hiánya, és maga a politikai rendszer is.

És magyarnak lenni a szomszédos nemzetállamokban ugyanarra hajaz, mint németnek lenni. Csak kevésbé látszik.

Az összeegyeztethetlenség

Gondolkodásom végzetes következményekkel járt.

A magyar, a román és a szlovák kormányok a háború idején hivatalosan előírták, hogy aki népszámláláskor németnek vallotta magát, azokat a német hadseregbe kell besorozni. Mivel a külföldi állampolgárokat nem lehetett a Wehrmachtba sorozni, a fegyveres SS-be kerültek. Ha egy őslakosnak számító ember Magyarországon a német hadsereg, vagy ha egy magyar a szomszéd államokban a visszacsatolások után a magyar hadsereg tagja lesz, akkor pusztán ezzel nem árult el semmit. Az államot semmiképp sem, mert a visszacsatolt területek akkor a Magyar Államhoz tartoztak. A magyarországi német tehát a Magyar Államot nem árulhatta el, mivel ez az állam éppen azt kényszerítette ki, hogy az SS-be sorozzák. A hazát pedig egyáltalán nem, mert a haza nem azonos az állammal. Nekem legalábbis biztosan nem. Kizárólag erről van szó, de ez akkor is, ma is élet és halál kérdése. Lakatos Demeter ezt tudta megfogalmazni.

A fegyveres SS-ben való szolgálatot – ami a magyarországi, szlovákiai és erdélyi németeket illeti – nem (és elsősorban nem) azért torolták meg, mert fasiszta tett volt, hanem azért, mert állítólag elárulták a „hazájukat”. Kevés ennél hazugabb érv létezik. És még egy olyan ember, mint Mészöly Miklós is elfogadta a győztesek „mi kitelepítéseink és az ő kitelepítéseik” logikáját, és egyetértett a Volksbundisták kitelepítésével.

Holott ezekkel a kitelepítésekkel alapvetően azt torolták meg, hogy németek voltak egy nem német nemzetállamban. Ahogy 1945 után Csehszlovákiában a magyarokon torolták meg, hogy magyarok voltak egy nem magyar nemzetállamban. És ezen az alapon azt lehetett sulykolni, hogy kizárólag a németek és a magyarok és az olaszok felelőssége létezett, és mindenki más ellenálló vagy áldozat volt, azaz az igazság képviselője – akinek minden tette igazságos. És ez fölöttébb előnyös volt. Hóhérok mondhatták a gyászbeszédeket. A megtorlás eme módja következtében pedig pocskba ment a felvilágosodás, vele az antifasizmus erkölcsi tőkéjének egy része. Azt a szót, hogy antifasiszta, azóta sem tudom kimondani a magaméként. Nem összehangolható a lelkemmel. Én fasisztaellenes és kommunistaellenes vagyok, nem antifasiszta és nem antikommunista. Hatalmas különbség.

Az 1945 után a Tökölre internált volt magyar SS-katonák kb. 30 százaléka 1944-ben eleve megszökött a kötelékéből. Nem érezte magáénak ezt a szolgálatot. Életben maradt, alámerült. De ha utólag kiderült valamelyikről, hogy a fegyveres SS tagja volt, akkor – nem elítélték, nem megbüntették, hanem – megtorolták.

Szlovákiában nem létezett se valamiféle magyar Volksbund, se „magyar” fegyveres SS. A magyarok, ha akartak volna, sem léphettek volna be magyar fasiszta testületekbe. Ez alól a Felvidéken 1937–38-ban működő Rongyosgárda felvidéki születésű tagjai ugyan kivételek voltak, de ezek se mind azért lettek a tagjai, mert fasiszták voltak. Alapvetően azért voltak tagjai, mert a megkérdezésük nélkül döntötték el, hogy egy másik nemzet államában kell élniük. Ha fajüldözők is voltak, akkor ennek teljesen más oka volt, sokkal bonyolultabb. A háború után a csehszlovák kormány mégis kollektíven fosztotta meg a szlovákiai magyarokat állampolgári jogaiktól – lényegében

csak azért, amiért örültek a visszacsatolásnak, és együttműködtek a korabeli magyar állammal. Minden más hivatkozás (fasiszták, hazaárulók) hazugság.

Ennek a jogosságát, áttételesen tehát ennek a jogfosztásnak az erkölcsösségét a szlovák állam politikusai ma sem hajlandók kétségbe vonni. A magyarok sokáig árulóknak számítottak, akik szlovák hazájukat árulták el. Csakhogy a szlovák állam soha nem volt a hazájuk, mivel Szlovákia szlovák állam, és nem volt magyar állam is. Ahogy Magyarország – a magyar állam – nem volt a magyarországi németek hazája, mert Magyarország nem volt német állam is.

Akkor lett volna természetes, hogy a magyarok ne ujjongjanak Dél-Szlovákia visszacsatolásakor, ha Szlovákia hivatalosan magyar állam is, nemcsak kizárólag szlovák (tehát nem nemzetállam). Hiszen közel hétszázezer magyar élt Szlovákiában. Akkor nem figyelt volna több millió német a nemzetiszocialista Németországra, ha Magyarország, Csehszlovákia – vagy legalább Csehország és Morvaország – meg Románia – vagy legalább Erdély – német állam és magyar állam is (tehát ugyancsak nem nemzetállam). Azaz nem csakis és kizárólag magyar vagy cseh vagy szlovák vagy román állam. Más szóval, ha ez a két nemzet is államalkotó nemzetnek számított volna. Hiszen csak Magyarországon közel hatszázezer német, Romániában az ötszázezer német mellett közel kétmillió magyar, Szlovákiában a háromszázezer német mellett közel hétszázezer magyar élt a második világháború előtt. Nem került volna sor arra, hogy például a magyarok 1938-ban virágessóval és díszkapukkal fogadják a bevonuló magyar hadsereget. Ha Magyarország német állam is lett volna, nem csak magyar, akkor a magyarországi németek a magyarországi német hadseregben teljesíthettek volna szolgálatot (mert német államként ilyen hadserege is lett volna, és nyilván inkább oda húzott volna a szívük), és nem a magyarországi magyar hadseregben. Nem kerülhetett volna sor arra, hogy belépjenek a fegyveres SS-be. Ebben az esetben arra se kerülhetett volna sor, hogy hol Szlovákiához, hol Romániához, hol Magyarországhoz csatoljanak területeket és velük több millió lakost. És elkerülhetetlenül gyilkoljanak is. Feltehető, hogy egy másfajta, nem nemzeti államban se a fasiszmus, se más nem élhetett volna vissza az emberek természetes érzelmeivel.

A föld, ahol a németek és a magyarok éltek, a hazájuk földje volt, de a föld, a puszta hely nem állam, melyet el lehetne árulni. Ezért az állam nem feltétlenül esik egybe a hazával, még ha ugyanazon a helyen is van, mint a haza. Az emberi lélek semmibevétele elvárni azt, hogy egy nemzetiség hazájának érezzen egy államot, amely egy másik nemzet nemzeti állama. Hangsúlyozom: államot, és nem földet, országot, hazát. Márpedig jogrendszer csak állam által létezik; föld, ország, haza által nem. Az a jog, mely nemzetállamot szentesít, a jogtalanság és a nyomorúság forrása. A szlovákiai magyarok legfeljebb a magyar államot (vagy egy szlovák–magyar államot, tehát nem nemzetállamot) árulhatták volna el, annak viszont nem voltak a polgárai. Így hát valójában soha semmit nem árultak el, hűségese voltak örömeikben is, mert hűek voltak önmagukhoz.

Ahogy a magyarországi németek se lehettek hűtlenek Magyarországhoz, amikor a fegyveres SS-be beléptek. Németként nem lehet az ember hűtlen a magyarok államához. Ez még akkor is így van, ha fasiszta meggyőződésből léptek be a fegyveres SS-be. Nem Magyarországhoz voltak ezzel hűtlenek.

Nem érdekel, hogy ilyen államok lehetetlenek. Nekem ugyanis csak az ilyen államok létezése esetén lett volna esélyem, hogy az legyek, ami lehettem volna: a magyar és a német egyformán.

A nemzeti érzelmeknek jogszerű eszközökkel a mai európai kultúrában többnyire csak akkor lehet érvényt szerezni, ha a többség érzelmeiről van szó. Minden jel szerint demokratikus dolog és nem számít kollektív jognak, hogy például a többség nyelve az államnyelv, és a többség nyelven állítják ki a fizetési bizonylatokat meg az adóbevallásokat. De ha a többség joga nem kollektív jog, akkor a kisebbség joga miért számít csak kollektív jognak? Miért veszélyezteti a demokráciát és a békét a követelés, hogy az államnyelv többféle is legyen, és a bizonylatokat és bevallásokat több nyelven lehessen megfogalmazni? Más szóval és világosan megfogalmazva: csak az igazán érték, amit a többség vall? Aki ebbe belenyugszik, és kisebbségben van, az előbb utóbb megszűnik kisebbségnek lenni és többségivé válik, azaz asszimilálódik – vagy elmenekül. Vagy a gépfegyverhez nyúl. Mivel ez az ellentmondás valójában elviselhetetlen. Ahogy elviselhetetlen, ahogy ma Magyarországon csak „a magyarokról”, meg „a magyaremberekről” merészelnek beszélni.

És aki abba belenyugszik, hogy a több az igazságosság alapja – a többségi döntés –, az az elnyomás, a gyalázat szálláscsinálója. Gazember lesz. Hiába is érzi magát ártatlannak.

Nem igaz, hogy a magyarokat Szlovákiában vagy a németeket Magyarországon és a szomszéd államokban azért büntették meg kollektíven, mert fasiszták voltak és nacionalisták. Azért büntették meg őket, mert nemzeti érzéseik voltak, magyar, illetve német voltuknak megfelelően cselekedtek. Akik pedig megbüntették őket, valójában saját nemzeti érzéseik alapján érezték erre feljogosítva magukat, noha szavakban antifasizmusról, internacionalizmusról, egyenjogúságról papoltak és a nacionalizmus elleni küzdelemről. Ennek az átlátszó képmutatásnak a következtében fogynak a magyar iskolák a szomszéd államokban, ahol még magyarok élnek, és tűntek el a német iskolák jóformán mindenütt Kelet- és Közép-Európában.

A Németország határain kívül élő közép- és főleg kelet-európai németekre ez az értelmetlen, nehezen tetten érhető, kollektív állapot a döntő csapás. Ami megmaradt ebből a németségből, haldoklik. Hacsak nem vándorol ki (vissza) Németországba, olyan nyelvi leépülésen megy keresztül, amilyenén én mentem keresztül a német iskolát „nem látott” német anyanyelvemmel. Pontosabban: az én nyelvi vesztesésem semmi az övékéhez képest. Legyenek németek, vagy magyarok Moldvában, és lassan mindenütt a határokon túl.

A második világháborúnak ez a következménye nemcsak a németségre volt végzetes, hanem azoknak az országoknak a kultúrájára is, ahol németek éltek. A magyarországi németek kipusztulásával elsősorban a magyar kultúra szegényedett el, nem a német. Az, hogy alig néhány évtized alatt Buda német nevét már a kutya sem ismeri Budán, igazából a magyar kultúra vesztesége is. S ez a következmény bennem, akár akarom, akár nem, maradandó fájdalmat okoz. Én ugyanis ennek következtében csak magyar lehetek. Holott ez a „csak” eszembe se lett volna.

– Ofen! – Pedig milyen szép. Mert anyám így mondta még, mikor kinézett nyugat felé pesti lakásunk ablakából: – In Ofen regnet es schon. – Budán már esik.

Persze nemcsak a németek hálnak ki ilyen gyalázatos okok miatt. Kihal ugyanilyen okok miatt minden etnikai kisebbség ezekben az államokban, legyen az magyar, román, szlovák, szerb, lengyel, litván vagy orosz. A világ más kis nemzeteiről nem beszélve. A vesztes a magyar, a román, a szlovák, a szerb, a lengyel, a litván, az orosz kultúra. A haldokló etnikumok tagjai – velem ellentétben – többnyire nem

ápolják magukban a fájdalukat, és nem emlegetik folyton a gyalázatot: inkább elmenekülnek, vagy asszimilálódnak, vagy fegyvert fognak. Nem jó fájdalommal és gyalázzal együtt élni.

1989-ben Temesváron tört ki a kommunista román politikai rendszert elsöpítő forradalom. Temesvár, vele Erdély az első világháború előtt Magyarország része volt. A városban akkor még magyarok és németek voltak többségben. A forradalom idején már nagyítóval kellett keresni őket, olyan kevesen voltak az évtizedek során többségbe került románokhoz képest. A forradalom napjaiban Magyarországról odakeveredett újságírók igyekeztek az ott élő magyarokat megszólaltatni a helyzetről, hogy ne kelljen fordítani az interjúkat. A riportalanyok többsége törve beszélt csak magyarul: az otthon használt „háztartási” és „konyhai” magyar anyanyelv szavai elégtelennek bizonyultak az aktuális politikai helyzet megfogalmazására, melyet már ők is csak románul szoktak meg. Az egyik fiatal férfi valahogy mintha tudatára ébredt volna ennek az interjú közben. Az akadozva, törve kiejtett magyar szavak további keresgélése helyett hirtelen elsírta magát. Bizonyára azt siratta, hogy nincs már mihez kötnie a nyelvi meghittség érzését. Csak érzés van, állapot, minden konkrét tárgy nélkül. Olyan azonosság, mely nem jelölhető.

Hazátlanabb már az ő szava is a szónál. Nincs is szava.

Az idegen anyanyelv

Az 1956-os forradalom idején egy vidéki egyetemen tanultam. A kialakuló harcok és a szovjet megszállás következtében csak hetek múltán juthattam haza Budapestre. A bérház, amelyben laktunk, ugyanaz volt, mint a háború előtt és alatt. Beléptem a huzatos kapualjba, ahol 1944 szilveszter éjszakáján anyám locsolgatta arcomat kölnívízzel, elhaldtam a liftakna rácsos ajtaja mellett, amely mögött ott volt a rejtett lejárát a légópincébe. És amely előtt később, két héttel a halála előtt, apámat megütöttem. A forradalom idején néhány napig megint ebbe a pincébe menekültek a ház lakói. Harmadik emeleti lakásunk ajtaját anyám nyitotta ki a csöngetésemre. Az udvarra nyíló ablakok mögött bizonyára észrevett néhány lakó, megjelent fehér arcuk a széthúzott függönyök mögött. Csodálkoztak vagy gyanakodtak, hogy megjöttem, hogy nem elmegyek.

Talán ha néhány lépést tettem a sötét előszobában, átölelve és megcsókolva anyámat. Biztos mondtam valamit, hogy *Mutti*, és hogy *ah*, meg *alles in Ordnung*, minden rendben, ő meg *endlich*, végre, és német szavakkal fejeztük ki örömünket, hogy megint együtt vagyunk. Még igazán le sem csenghetett a viszontlátás öröme, apám és öcsém éppen csak hogy előkerültek a háromszobás lakás belsejéből, és mosolyogva néztek rám, amikor anyám egész határozottan, hangjában minden fenntartás nélkül, mintha ez a kérdés volna a legfontosabb és a legtermészetesebb, megkérdezte:

– *Sag', willst Du nicht gehen?*

Mondd, nem akarsz menni? Most még nyitottak voltak a határok.

Anyám kérdése egyszerű, világos tómondat formájában hangzott el, erre határozottan emlékszem. Ahogy az ostrom előtt az ellenkezője, amikor eszébe se jutott az oroszok elől elmenekülni.

Az én válaszomnak csak a tartalmát tudom, és azt, hogy más válasz igazából fel sem merült bennem. De lehet, hogy több hosszabb-rövidebb mondat formájában feleltem rá. Amikor most megpróbáltam átadni magam az akkori pillanatoknak, hogy felidézsem az elhangzott szavakat, valamiféle teljesen határozatlan, egész mélyről

jövő, és egész lényemet betöltő félelmet érzek arra a gondolatra, hogy elmennék. Attól, hogy el kellene mennem. Valami homályos sejtés van bennem, hogy akkor ez az elmenéstől való félelem lapulhatott a háttérben, és megakadályozta, hogy más választ is adhassak a kérdésére, mint amit adtam.

Azt mondtam, nem akarok elmenni. Nem is jutott eszembe.

Anyám még biztatott is. Talán azért, mert kötelességének érezte, hogy ehhez a valójában legtermészetesebb lépéshez megadjon minden tőle telhető támogatást. Tilde meg Rosa, a nagynénéim meg a családjuk biztosan várnak Svájcban. Nem tudom igazán, miket feleltem. Talán azt, hogy nem lesz semmi olyan szörnyű, csak jobb lehet.

Szinte sohasem kérdeztem meg magamtól, valójában miért nem mentem el ebből az országból. Azt se, hogy miért nem maradtam kint később, 1964-ben, amikor először végre útlevelet kaptam, és Svájcba utazhattam.

Pedig 1964-ben már azon is túl voltam, amiről 1956 novemberében sejtmemem sem volt, mert el se tudtam képzelni, hogy ilyesmi velem (is) megtörténjék. 1957 tavaszán tartóztattak le az egyetemen. Együtt a többi 120 letartóztatott hallgatóval és néhány tanárral, először gumibotos sorfalak között futva, aztán a teherautók rakfelületén ülve hátra tett kézzel, majd a rendőrkapitányság épületének folyosóján a fal felé állva vertek végig. Vertek később is, a kihallgatások közben. A verés ugyanolyan természetes volt abban a helyzetben, amelybe kerültünk, mint az, hogy Magyarország nem lehet egyben német állam, Szlovákia és Románia pedig nem lehet egyben magyar és német állam is.

Ugyanolyan természetellenes volt.

1964-ben, három hónapos nyugat-európai tartózkodás után, életem egyik legnagyobb élménye után, visszatértem abba az országba, ahol megverték.

Attól tartok, valami szörnyűség derül ki rólam, ha megtudom, miért nem mentem hát el. Talán az, hogy tökéletlen, gyáva és korcs vagyok, akinek nem lett volna szabad gyerekeket se nemznie?

De azt pontosan tudni vélem, hogy ha Erdélyben vagy Szlovákiában kellene magyarként élnem, egy pillanatra sem haboznék elmenni onnan Magyarországra. Anynyira elviselhetetlen volna számomra, hogy másodrendű állampolgárként éljek egy olyan országban, amely az én hazám is, nemcsak a szlovákoké és a románoké – és mégsem magyar állam is egyúttal. Azt is tudni vélem, hogy ha német lennék, úgy, ahogy etnikailag egy magyarországi sváb vagy erdélyi szász érzi, habozás nélkül visszavándorolnék Németországba.

De akkor itt Magyarországon miért bírtam ki? Lehet, hogy rosszul vélem tudni, és Erdélyből vagy Szlovákiából se tudtam volna elmenni, ha oda születtem volna? Ekkorát hazudnék magamnak? De ha hazudok, miért hazudok ennyire makacsul? Mit nem akarok beismerni?

Most már nem érdekes. Most már egyetlen anyai nagynénéim sem él, az élet túllépett anyám nemzedékén, a svájci német világ, melyből ő származott, nem olyan, mint amilyen az ő leírásaiban volt. Egy mára elsüllyedt világról mesélt gyerekkoromban. Olten kisvárosának és a mellette levő Trimbach szülőfalujának ezernyi történetét s ennek a ma már nem létező világnak a szeretetét áhagyományozta rám. Kalapüzlete volt a házassága előtt, a maga készítette kalapokat árusította a húszas években. Mindent tudott nemzedékének társairól ezen a két településen: ki örökölt vagyont, ki tartotta meg, és ki herdálta el. És hogy egy svájci mozdonyvezető nagyon komoly társadalmi személyiség. Jelentősebb, mint egy magyar gépészmérnök. Aki az apám volt, és aki én is lettem.

De akkor, 1956-ban még mindez megvolt. Visszatérhettem volna oda, ahová gyermekkorom meséi kötöttek.

Talán azért, mert nem merem? Talán azért, mert ha az otthontalanság a meghitt, akkor ebből nem lehet segítség nélkül kijönni? Én pedig senki más segítségét nem vagyok képes elfogadni, mert csak én vagyok képes magamon segíteni. Mert ezzel váltam felnőtté. És más csak akkor segíthet, ha erre én magam kérek meg más.

Azért nem voltam képes elmenni, azért éreztem valami kimondhatatlan félelmet a gondolatától is, mert én csak itt, Magyarországon található meg azt, ami az enyém, amivel felnőtté váltam. Se Svájcban, se Németországban, se Ausztriában, pedig szeretek ezekben az országokban lenni.

Az én hazám ugyanis ott van, ahol az írott németet beszélik. Hiába, hogy mára az anyanyelvem már a magyar, és magyar vagyok. Nekem ez lett volna a paradicsom – és ilyen haza nincs. Ezt az írott német nyelvet német nyelvterületen anyanyelvként nem beszélik, csak az idegenek vagy a furcsa, szokatlan sorsúak.

Én nem mehettem vissza a paradicsomba, hogy boldog legyek. Meg akartam születni.*

*

Ezt a szöveget egykor először németül írtam meg. A kéziratot megmutattam néhány nyugat-német barátomnak. Ettől kezdve egy kivétellel többet nem érintkeztek velem. Aki válasza méltatott, annyit mondott – teljesen érthetőnek tartva, amit közölt, és ezért nem is magyarázta tovább –, hogy így egyszerűen nem lehet írni. Kész. Egy magyar író barátom a német megjelenés után valamivel részletesebb levelet írt. Azóta is többször olvasom, de továbbra se értek belőle egy szót sem: miért nekem címzi? Egy másik magyar író, akkor a legjobb barátom azt írta: *Ha nem ismernélek, ennek a szövegnek az alapján szóba nem állnék veled.*

Ezek a szavak azóta is futnak velem. Nem találok receptet, amelyre eltűnnének.

Ha rájuk gondolok, mint aki alól kirúgták a sámlit, és széthullt volna bennem a hasított egész. Ha elhinném, nem tudnék a világra jönni.

---

* Minden eszközt felhasználtam, hogy megakadályozzam áttelepülésünket, de anyám nem hallgatott rám, magával vitt. Életem egyetlen tökéletesen boldog időszaka, a zürichi Éden korszaka véget ért. Ha anyám nem ragad el onnan, talán boldog is maradtam volna. De az is igaz, hogy más módon dolgokkal ismerkedtem meg, olyanokkal, amilyenekről az Édenkertben addig nem volt tudomásom. És az az igazság, hogy, miként az első ember, csak akkor születtem meg én is, amikor kiűztem a paradicsomból. (Elias Canetti: A megőrzött nyelv, utolsó bekezdés; fordította Sárközy Elga)